

DOI 10.31651/2524-2660-2021-2-182-187
ORCID 0000-0003-3375-2682

ДОМУСЧИ Світлана Василівна

аспірантка кафедри географії України, ґрунтознавства та географії ґрунтів,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
e-mail: svetlanabochevar@ukr.net

ORCID 0000-0002-4436-2017

ТРИГУБ Валентина Іванівна

кандидатка географічних наук, доцентка кафедри географії України, ґрунтознавства
та географії ґрунтів,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
e-mail: v.trigub07@gmail.com

УДК 37.015.31:502]:[373.5.091.32:91](045)

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ТА У ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

Визначено роль екологічного виховання на уроках географії та у позаурочний час учнів загальноосвітньої школи.

Проаналізовано оновлені навчальні програми з географії на предмет висвітлення в їхньому змісті екологічної складової.

Наведено приклади форм та методів, які використовують на уроках географії і у позаурочний час та сприяють формуванню екологічної компетентності учнів.

Висвітлено роль учителя географії у процесі набуття(дописати це слово) екологічної освіти і виховання учнів.

Визначено, що саме від його знань, бажання та професійного вміння залежить рівень формування екологічної свідомості школярів.

Ключові слова: шкільна географія; екологічна свідомість; екологічне виховання; екологічна компетентність; екологічна культура.

Постановка проблеми. У сучасному складному, різноманітному, динамічному світі екологічні проблеми навколишнього середовища набули глобального масштабу, що потребує зміни свого ставлення до природи і забезпечення відповідного виховання і освіти нового покоління. Основою сучасного розвитку людства має стати співдружність людини і природи, оскільки лише в гармонійному співіснуванні з природою можливий подальший розвиток суспільства. Необхідні нові знання, нова система цінностей, які, безумовно, потрібно створювати і виховувати з дитинства. З дитинства треба вчитися жити в злагоді з природою, її законами і принципами [1].

Екологічна освіта та виховання у сучасній школі має охоплювати всі вікові категорії. Завдання школи полягає не лише в тому, щоб сформувати певний обсяг знань з екології, а й сприяти набуттю навичок наукового аналізу явищ природи, осмислення взаємодії суспільства і природи, усвідомлення значущості своєї практичної допомоги природі [2–4].

В школі саме вчитель географії розвиває екологічне мислення учнів, починаючи з шостого класу, оскільки навчальною про-

грамою передбачено достатню кількість тем, які так чи інакше стосуються взаємодії людини і навколишнього середовища [2; 5–7].

Однак навчити школяра тільки на уроках недостатньо. Необхідні інші форми і методи роботи: гурткова робота, екскурсії, науково-дослідницька робота і позакласні заходи, так звані «інтерактивні форми освіти»: дискусії, диспути, екологічні вечори, спектаклі, бесіди, ігри та інші заходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні існує ряд офіційних документів, в яких наголошується на необхідності формування системи безперервної екологічної освіти і виховання. Завдання дбайливого ставлення до природи визначені Конституцією України (стаття 66): «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі» [8]. У Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» йдеться про те, що необхідно «формувати екологічну культуру людини в гармонії її відносин з природою» [9]. В Основних орієнтирах виховання учнів 1–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів також зазначено ціннісне ставлення до природи [10]. У передмові Концепції екологічної освіти в Україні визначено, що пріоритетним у розв'язанні нагальних екологічних проблем повинна стати «підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи» [11]. У «Національній стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 рр.» були проголошені ідеї, які не тільки покликані зупинити розвиток негативних тенденцій, але й дозволять виховати творчих людей, відповідальних, активних громадян, готових до співпраці у новому європейському суспільстві [12].

В новому Законі України «Про освіту» (стаття 12) зазначено, що «метою повної загальної середньої освіти є всебічний роз-

виток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності» [13]. Реалізація цієї мети можлива шляхом формування ключових компетентностей: вільне володіння державною мовою; спілкування рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність; інші компетентності.

Так, згідно із Законом України «Про освіту» (стаття 1) визначено, що «Компетентність - це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [13].

Необхідність екологічної спрямованості освіти й формування екологічної культури учнів висвітлені ще в працях Г. Ващенка, Я. Коменського, І. Песталоцці, С. Русової, Ж. Руссо, К. Ушинського та ін. Велику увагу ролі природи у формуванні особистості дитини приділяли С. Шацький, В. Сухомлинський, які підкреслювали велике значення спілкування дитини з природою [6; 14–16].

У праці Яна Амоса Коменського «Велика дидактика», зазначено, що вивчення певної речі, явища, процесу необхідно розпочинати не за їхнім словесним описом, а з власних спостережень за ними [14, с. 8–10]. Руссо Ж. наголошував на тому, що дитину можна навчити географії лише показавши їй той самий предмет, про який йде мова, щоб вона розуміла, про що їй говорять [14, с. 197–198]. Песталоцці І. визнавав за необхідне виховувати і навчати дітей під керівництвом «природи». Мету виховання він вбачав у гармонійному розвитку закладених природою сил і здібностей. Для цього необхідно вчити дитину у «вільному класі» – природі [14, с. 300–302].

Сучасний етап розвитку педагогічної науки характеризується значною кількістю наукових праць у галузі екологічної освіти та виховання. Проте, особливості екологічного виховання учнів у сільській місцевості досліджені недостатньо, зокрема в працях В. Йоганзена та М. Крушницького [6; 17].

У своїй науковій роботі Крушницький М. розробив й обґрунтував систему заходів з удосконалення змісту шкільних курсів географії на основі моделі формування екологічних знань та умінь учнів сільської школи при вивченні фізичної географії, запропонував шляхи підвищення ефективності уроків фізичної географії шляхом використання найбільш ефективних методів навчання в поєднанні з екологізованими програмами та екологізацією всього процесу навчання в школах [6].

Йоганзен В. досліджував проблеми підготовки вчителів щодо екологічної освіти учнів та детально розглядав особливості формування екологічних знань школярів сільської місцевості [17].

Постановка завдання. Метою статті є розкриття ролі уроків географії та позаурочної діяльності в екологічному вихованні учнів загальноосвітньої школи. Об'єкт дослідження – формування екологічної свідомості учнів на уроках і в позаурочний час. Предмет дослідження – форми організації пізнавальної діяльності при вивченні нового матеріалу на уроках географії та процес здійснення екологічного виховання учнів через використання ігрових форм навчання та науково-дослідницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Екологічне виховання й освіта нерозривно пов'язані з викладанням географії, оскільки вона є важливим і необхідним елементом у формуванні ставлення людини до навколишньої природи, світу, до людини й суспільства в цілому [3].

Екологічне виховання створює формування у людини свідомого сприйняття навколишнього природного середовища, переконаності в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств, природних ресурсів [1].

Основним завданням екологічного виховання є нагромадження, узагальнення та використання екологічних знань, виховання бережного ставлення до природи, бажання берегти і примножувати її. Зміст екологічного виховання полягає в усвідомленні, що природа є сферою існування людини, тому людина має бути зацікавлена в збереженні її цілісності, чистоти, гармонії.

Екологічне виховання неможливе без уміння розуміти суть екологічних явищ, робити певні висновки щодо стану довкілля, продукувати способи мудрої взаємодії з нею. Ці уміння учні накопичують як на уроках так і в позаурочній діяльності. Водночас, естетична краса природи позитивно впливає на формування почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності, запобіганню нанесенню шкоди природі [1; 3; 18].

У школі екологічна освіта розглядається в змісті багатьох предметів: географії, біології, хімії, фізики та інших навчальних предметів. Однак, на нашу думку, саме в шкільному курсі географії найбільшою мірою в учнів формується уявлення про цілісність природи, про взаємодію природи і суспільства, про значення природних умов для життя людей, про зміну природи під впливом діяльності людини [19].

Формування екологічної культури учнів, а також залучення їх до природоохоронної діяльності можливе при застосуванні на уроках та у позаурочний час наступних форм і методів: – індивідуальних (робота з науково-популярною літературою екологічного змісту, довідниками; підготовка доповідей, рефератів, проведення фенологічних спостережень тощо); – групових (випуск бюлетенів, стіннівок, участь в екологічних іграх); – колективних (проведення тижнів екології, вікторин, конференцій, лекцій, екскурсій тощо) [4; 20; 21].

При вивченні географії у процесі формування екологічних знань використовують різні типи уроків: лекції, конференції, семінари, екскурсії, інтегровані уроки, уроки-ігри [21].

При підготовці учнів до звичайних уроків можна користуватись додатковою інформацією з науково-популярної та довідкової літератури, ЗМІ, енциклопедій, інтернет-ресурси. При поясненні окремої теми можна використовувати картини, уривки з прози чи віршів, що описують природу, необхідність берегти і примножувати багатства Землі.

В шкільному курсі географії материків і океанів учні вивчають природні комплекси кожного материка, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між природою, людиною і його господарською діяльністю, виявляють зміни природних комплексів у результаті діяльності людини, розуміють сутність екологічних проблем та шляхи їх вирішення. Під керівництвом учителя школярі вчать прогнозувати подальші зміни природних комплексів під впливом господарської діяльності.

При вивченні географії «Україна і світове господарство» учні вивчають природу і господарство нашої країни, її роль в світовому співтоваристві. Так, вивчаючи тему «Глобальні проблеми людства» потрібно розглядати сучасні екологічні проблеми України, узагальнюючи знання щодо взаємодії природи і людини. Додатково корисно виконати індивідуальні дослідження «Прояв глобальних проблем у своєму регіоні» та захистити їх [22].

У 11 класі учні узагальнюють і поглиблюють раніше отримані знання про взає-

модію природи і суспільства, про глобальні проблеми, які впливають на життєві інтереси всіх країн і вимагають спільних дій всіх держав при вирішенні цих проблем. Учні аналізують, узагальнюють, порівнюють, дають оцінку окремим екологічним проблем людства, пропонують і прогнозують шляхи їх вирішення [22].

Екологічне виховання формується і під час виконання практичних робіт. Так, «Складання опису одного з природних комплексів своєї місцевості заплановано (за типовим планом)» – у 6 класі, «Позначення на контурній карті об'єктів природно-заповідного фонду України» – у 8 класі [22].

Провідна роль у формуванні екологічної свідомості учнів належить урокам, які проводяться в нетрадиційній формі. Такі уроки завжди змістовні, цікаві, пізнавальні і учні самі охоче беруть участь у їх підготовці [21; 23].

Ігрова діяльність учнів має і широкі навчальні та виховні можливості, адже спочатку учень зацікавиться лише грою, а згодом його зацікавить і навчальний матеріал. Крім того, дидактична гра стимулює інтерес до глибокого, усвідомленого пізнання. Оскільки пізнавальний інтерес багатогранний, він може виступати як засіб активізації цього процесу, або як мотив пізнання, стикаючись та взаємодіючи при цьому з іншими мотивами [23].

Гра дозволяє дітям самостійно приймати рішення, відстоювати їх під час дискусій з учасниками гри та експертами. Окремі ігри, які спрямовані на підвищення екологічної компетентності учнів, можуть бути використані і використовувалися авторами статті на уроках географії (рис. 1).

Серед індивідуальних форм формування екологічної культури велике значення має виконання наукових робіт. Під час їх підготовки поглиблюється інтерес до географії, висвітлюються окремі екологічні проблеми сьогодення, розширюється світогляд учнів, прищепляються екологічні цінності, формуються екологічні потреби. Так, серед екологічних досліджень учнів сільської школи під авторським керівництвом були виконані наступні наукові роботи:

– екологічна оцінка вмісту важких металів у міських ґрунтах (на прикладі міста Одеси); мета роботи – оцінити екологічний стан міських ґрунтів;

– сучасний стан ґрунтового покриву села Розівка Саратського району Одеської області; мета роботи – дослідити вплив окремих промислових підприємств і транспорту на екологічний стан ґрунтів, ріст та розвиток рослин;

– дослідження ґрунтового покриву села Розівка з урахуванням сучасних антропо-

генних змін; мета роботи – визначити рівень забруднення ґрунтового покриву та інших компонентів довкілля села Розівка;

– дослідження небезпеки сміттєзвалища твердих побутових відходів для навколишнього середовища (на прикладі села Розівка Саратського району Одеської області); мета роботи – дослідити вплив сміттєзва-

лища твердих побутових відходів на екологічний стан довкілля села;

– дослідження впливу сміттєзвалища твердих побутових відходів на стан ґрунтів; мета роботи – дослідити вплив сміттєзвалища твердих побутових відходів на екологічний стан ґрунтів методом біотестування.

Рис. 1. Використання ігрових ситуацій на уроках географії

Велике виховне значення екологічного спрямування має робота в гуртках і секціях. Наприклад, на оволодіння навчальним матеріалом програми гуртка «Юні дослідники» пропонується 36 годин (2 години на тиждень). У групах навчаються учні 9–11 класів, віком від 14 до 17 років. Кількісний

склад навчальної групи – 6–10 учнів (рис. 2).

У своїй роботі керівник гуртка може застосовувати пошукові, дослідницькі методи, а також методи активізації пізнавальної діяльності, інструктивно-практичний, стимулювання мотивації та пізнання.

МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Географічний гурток
«Юні дослідники»
Дослідницько-експериментальний напрям

ЗМІСТ ПРОГРАМИ	
Вступ	2 год.
Науково-дослідницька діяльність у галузі географії	8 год.
Загальнонаукові та спеціальні географічні методи досліджень	10 год.
Написання та оформлення науково-дослідницької роботи	10 год.
Презентація і захист науково-дослідницької роботи	4 год.
Підсумок	2 год.

Черкасьмо на вас двічі на тиждень (вівторок, п'ятниця) 0 16.00 в кабінеті № 14.

Після успішного опанування матеріалів ви зможете представити свою власну науково-дослідницьку роботу на шкільній науково-практичній конференції «Молоді науковці – географічній науці»

Контактні особи:
вчитель географії

Рис. 2. Буклет географічного гуртка у школі

На заняттях гуртка застосовують різноманітні засоби навчання: друковані, технічні, графічні, об'єкти навколишнього середовища тощо.

Результати роботи учнів можуть бути представленими як науково-дослідницькі роботи, доповіді на науково-практичних конференціях тощо.

Висновки. Екологічне виховання є одним з пріоритетних завдань сучасної Української школи. І саме уроки географії сприяють екологічному вихованню школярів через створення екологічного світогляду та екологічної культури як під час уроків так і в позаурочний час. При формуванні екологічної культури учнів необхідно використо-

увати різноманітні форми та методи навчання і виховання. У формуванні екологічної свідомості учнів найбільш ефективними є уроки, які проводяться в нетрадиційній формі. Серед індивідуальних форм екологічного виховання школярів є виконання індивідуальних наукових робіт екологічного спрямування. Рівень екологічної освіти і виховання, формування екологічної свідомості школярів значною мірою залежить від знань та професійного вміння сучасного учителя.

Список бібліографічних посилань

1. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Екологічна освіта та виховання молоді як основа екологічної культури суспільства. *Дискурс в умовах мінливості соціокультурного простору: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю до 95-річчя Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького* (20-21 квітня 2018 р.). Мелітополь: Видавництво МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2018. С. 143-146.
2. Голянич Т.І. Формування екологічної культури школярів на уроках географії. *Географія*, 2016. № 9/10. С. 2-10
3. Екологічне виховання школярів: Метод. посібник для учнів, вчителів та студентів природничого факультету. Тернопіль: ТДПІ, 1995. 142 с.
4. Ткачук Н.О., Ткачук О.П. Особливості екологічного виховання учнів шляхом співпраці загальноосвітніх і вищих навчальних закладів. *Інтернаука: міжнародний науковий журнал*, 2017. № 2(24). С. 95-100.
5. Горбатюк В.С. Формування екологічної культури на уроках географії: з досвіду роботи. *Географія та економіка в рідній школі*, 2014. №11. С. 18-20
6. Корнус О.Г., Корнус А.О., Мовчан В.В. Роль шкільної географії у формуванні екологічної свідомості учнів. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Екологія*, 2016. Вип. 1. С. 99-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkprnueko_2016_1_13
7. Мовчан В.В., Корнус О.Г., Корнус А.О. Екологічна освіта і виховання у шкільному курсі географії. *Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка. Географічні науки*, 2017. Вип. 8. С. 191-195. URL: http://scinotesgeo.at.ua/Volume_8/Movchan_Kornus.pdf (дата звернення: 10.04.2021)
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
9. Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна XXI століття"): Постанова Кабінету міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
10. Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 р. № 1243. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1243736-11?lang=ru#Text>
11. Про концепцію екологічної освіти в Україні: Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.2001 р. № 13/6-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>
12. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
13. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
14. Кларин В.М., Джурицкий А.Н. Педагогическое наследие: Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. М.: Педагогика, 1989. 416 с.
15. Корнус А.О., Бондаренко Г.О. Оптимізація структури діючої навчальної програми шкільного курсу фізичної географії України. *Географічна наука і освіта в Україні: зб. наук. пр.* Київ: Фітосоціоцентр, 2000. С. 76-77.
16. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. Соч. в 2-х т. М.: Просвещение, 1982.
17. Йоганзен В.Г. Основные принципы и формы природоохранительного просвещения. *О преподавании основ охраны природы в педвузах*, 1971. Вып. 1. С. 5-7.
18. Кучер Т.В. Экологическое образование учащихся в обучении географии: пособие. М.: Просвещение, 1990. 127 с.
19. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Екологічна освіта в міжпредметних зв'язках географії і біології. *Екологічна стратегія майбутнього: досвід і новації: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (30-31 березня 2017 р., Умань). Умань: Видавець Сочинський М.М., 2017. С. 136-138.
20. Копилець Є. Уроки географії, спрямовані на виховання екологічних ціннісних орієнтацій школярів: спроба класифікації. *Географія та основи економіки в школі*, 2011. №11/12. С. 35-38.
21. Корнєєв В.П., Крутлик Л.І. Інноваційність – важлива ознака сучасної географічної освіти. *Географія*, 2009. №17. С. 2-4.
22. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Географія. 6-9 класи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20Oserednya/programy-5-9-klas/2020/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf> (дата звернення: 10.04.2021)
23. Тонка Ю.В. Використання інноваційних методів навчання у формуванні екологічної свідомості учнів на уроках географії. *Таверійський вісник освіти*, 2013. №1 (41). С. 259-264.
24. Крушницький М.С. Формування екологічних знань та вмінь сільських школярів у процесі вивчення фізичної географії: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (географія)». Київ: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2010. 21 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9786/1/Krushnitskyi.pdf> (дата звернення: 10.04.2021)

References

1. Prokhorova, L.A., Zavyalova, T.V., Nepsha, O.V. (2018). Ecological education and upbringing of youth as a basis of ecological culture of society. *Discourse in the conditions of variability of socio-cultural space: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference with international participation to the 95th anniversary of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky* (April 20-21, 2018). Melitopol: Bohdan Khmelnytsky Moscow State Pedagogical University Publishing House: 143-146 [in Ukr.].
2. Holianych, T.I. (2016). Formation of ecological culture of schoolchildren in geography lessons. *Geography*, 9/10: 2-10 [in Ukr.].
3. Ecological education of students (1995). Methodical manual for pupils, teachers and students of the Faculty of Natural Sciences. Ternopil: TSPI. 142 p. [in Ukr.].
4. Tkachuk, N.O., Tkachuk, O.P. (2017). Features of ecological education of students through cooperation of secondary and higher educational institutions. *Internauka: International Scientific Journal*, 2 (24): 95-100 [in Ukr.].
5. Horbatiuk, V.S. (2014). Formation of ecological culture in geography lessons. *Geography and economics in the native school*, 11: 18-20 [in Ukr.].

6. Kornus, O.G., Kornus, A.O., Movchan, V.V. (2016). The role of school geography in the formation of ecological consciousness of students. *Bulletin of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Series: Ecology*, 1: 99–110. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkpnueko_2016_1_13 [in Ukr.]
7. Movchan, V.V., Kornus, O.G., Kornus, A.O. (2017). Ecological education and upbringing in the school course of geography. *Scientific notes of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. Geographical Sciences*, 8: 191–195. Retrieved 10.04.2021, from http://scinotesgeo.at.ua/Volume_8/Movchan_Kornus.pdf [in Ukr.]
8. Constitution of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukr.]
9. About the State National Program "Education" ("Ukraine of the XXI Century"): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 3, 1993 No 896. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> [in Ukr.]
10. On the Basic Guidelines for the Education of Students in Grades 1–11 of Secondary Schools of Ukraine: Order of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine of October 31, 2011 No 1243. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1243736-11?lang=ru#Text> [in Ukr.]
11. On the concept of environmental education in Ukraine: Decision of the Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 20.12.2001 No 13/6-19. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> [in Ukr.]
12. On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021: Decree of the President of Ukraine of June 25, 2013 No 344/2013. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> [in Ukr.]
13. About education: Law of Ukraine of 05.09.2017 No 2145-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukr.]
14. Clarin, V.M., Dzhurinsky, A.N. (1989). Pedagogical heritage: Comenius J.A., Locke D., Rousseau J.-J., Pestalozzi I.G. Moscow: Pedagogy. 416 p. [in Rus.]
15. Kornus, A.O., Bobdarenko, H.O. (2000). Optimization of existing training program of the school course in physical geography of Ukraine. *Geographical science and education in Ukraine: a collection of scientific papers*. Kyiv: Phytosocial Center: 76–77. [in Ukr.]
16. Ushinsky, K.D. (1982). Man as a subject of education. Experience of pedagogical anthropology. Essays in 2 vol. Moscow: Enlightenment. [in Rus.]
17. Joganzen, V.G. (1971). Basic principles and forms of environmental education. *About the teaching of the foundations of nature conservation in the pedagogical institutes*, 1: 5–7 [in Rus.]
18. Kucher, T.V. (1990). Environmental education of students in geography teaching. Moscow: Enlightenment [in Rus.]
19. Prokhorova, L.A., Zavyalova, T.V., Nepsha, O.V. (2017). Environmental education in interdisciplinary links between geography and biology. *Ecological strategy of the future: experience and innovations: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference* (March 30-31, 2017, Uman). Uman: Publisher Sochynsky: 136–138 [in Ukr.]
20. Kopylets, Ye. (2011). Geography lessons aimed at educating students' ecological value orientations: an attempt at classification (2011). *Geography and Fundamentals of School Economics*, 11/12: 35–38 [in Ukr.]
21. Korneev, V.P., Kruglik, L.I. (2009). Innovation is an important feature of modern geographical education. *Geography*, 17: 2–4. [in Ukr.]
22. The training program for secondary schools: Geography. 6–9 classes (2017). Retrieved 10.04.2021, from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2020/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf> [in Ukr.]
23. Tonka, Yu.V. (2013). The use of innovative teaching methods in environmental awareness of students in geography class. *Tavriya Bulletin of Education*, 1(41): 259–264. [in Ukr.]
24. Chyhrnova, H.V. (2016). Formation of ecological culture in students in geography lessons. *Tavriya Bulletin of Education*, 2(54): 166–172 [in Ukr.]
25. Krushnitsky, M.S. (2010). Formation of ecological knowledge and skills of rural schoolchildren in the process of studying physical geography: Abstract of PhD Dissertation. Kyiv: M.P. Dragomanov National Pedagogical University. 21 p. Retrieved 10.04.2021, from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9786/1/Krushnitskyi.pdf> [in Ukr.]

DOMUSCHI Svitlana

Post-Graduate Student of Geography of Ukraine, Soil Science and Soil Geography Department, Odessa I.I. Mechnikov National University

TRYHUB Valentyna

Ph.D in Geography, Associate Professor of Geography of Ukraine, Soil Science and Soil Geography Department, Odessa I.I. Mechnikov National University

ENVIRONMENTAL EDUCATION IN GEOGRAPHY LESSONS AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

Summary. *The article discusses the role of geography in the formation of environmental culture of schoolchildren. The development and formation of environmental culture of society is one of the topical issues of modern Ukraine. Geographical science creates conditions for a better understanding of natural and social phenomena.*

Knowledge of the subject of geography contributes to environmental education students through the creation of environmental outlook and environmental culture for the formation of an environmentally competent person.

Formation of environmental culture in the system of general secondary education includes a number of elements: the system of environmental knowledge, environmental thinking, a culture of feelings; a culture of environmentally sound behavior, which contribute to the transformation of ecological knowledge into a daily norm of action.

The examples are presented which introduce their own perception of the problem of presenting environmental information at geography lessons which will help to formulate an environmentally competent and tolerant attitude towards the environment.

The role of the teacher of geography in the process of environmental education and upbringing is described. It has been determined that the formation of environmental awareness among the younger generation depends on their knowledge, desire and professional skills.

Keywords: *school geography; environmental awareness; environmental education; environmental competence; environmental culture.*

Одержано редакцією 12.04.2021
Прийнято до публікації 28.04.2021